

TIJORAT BANKLARINING KREDIT SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH.

Urazbayev Qahhorbek Baxromovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi Banking mutaxassisligi magistranti.

mrkoxa174@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15367699>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarining kredit siyosati mazmuni va amaliyotdagi holati tahlil qilinadi. O'zbekiston tijorat banklarining kredit portfeli sifati, kreditlash jarayonlarida uchraydigan muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflar keltirilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi (AQSh, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya) asosida xalqaro kredit siyosatini tashkil etish yondashuvlari o'rganilgan. Maqolada kredit risklarini boshqarish, raqamli texnologiyalarni joriy qilish, kredit portfeli diversifikatsiyalash orqali tijorat banklarining kredit siyosatini takomillashtirish yo'llari asoslab berilgan. Ilmiy tahlil va takliflar asosida tijorat banklari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, kredit siyosati, kreditlash, kredit portfeli, kredit risklari, raqamlashtirish, scoring tizimi, moliyaviy barqarorlik, risk-menejment, bank nazorati.

IMPROVING THE CREDIT POLICY OF COMMERCIAL BANKS.

Abstract. This article analyzes the content and current state of credit policy of commercial banks. The quality of the credit portfolio of Uzbek commercial banks, problems encountered in the lending process and proposals for their solution are presented. Also, approaches to organizing international credit policy based on the experience of developed countries (USA, European Union, South Korea) are studied. The article substantiates ways to improve the credit policy of commercial banks through credit risk management, the introduction of digital technologies, and diversification of the credit portfolio. Based on scientific analysis and proposals, practical recommendations for commercial banks are developed.

Keywords: commercial banks, credit policy, lending, credit portfolio, credit risks, digitization, scoring system, financial stability, risk management, banking supervision.

Kirish

Bugungi kunda bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan sharoitda tijorat banklarining iqtisodiyotdagi roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, real sektorni kreditlash orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlashda bank tizimi muhim moliyaviy vositachilik funksiyasini bajaradi.

Shundan kelib chiqib, tijorat banklarining kredit siyosati ularning umumiy strategik yo'nalishi, moliyaviy barqarorligi hamda raqobatbardoshligini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi.

O'zbekiston bank tizimida so'nggi yillarda islohotlar chuqurlashib, kredit siyosatining zamonaviy talablarga mos ravishda shakllanishi kuzatilmoqda. Biroq, amaliyotda qaytmas kreditlar ulushining ortishi, kredit risklarini baholashda zaifliklar, kredit portfeli diversifikatsiyasining yetarli emasligi kabi muammolar mavjud. Bu esa kredit siyosatini yanada takomillashtirish, xalqaro tajribadan samarali foydalanish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolada tijorat banklarining kredit siyosatini shakllantirish jarayoni, unga ta'sir etuvchi omillar, zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda milliy amaliyotni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar tahlil qilinadi.

Metodologiya: Tadqiqot jarayonida tijorat banklarining kredit siyosatini takomillashtirish masalasiga ilmiy-amaliy yondashuv asosida yondashildi. Bunda nafaqat nazariy jihatlar, balki amaliy tajriba ham chuqur o'rganildi. Kredit siyosati keng qamrovli va o'zgaruvchan iqtisodiy muhitda faoliyat yurituvchi banklar uchun strategik ahamiyat kasb etishi bois, uni tahlil qilishda turli ilmiy usullardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ldi.

Avvalo, tahlil va sintez usuli orqali kredit siyosatining tarkibiy qismlari, ularning bank faoliyatiga ta'siri va o'zaro bog'liqligi aniqlab olindi. Bu usul kredit siyosatining ichki mexanizmlarini tushunishda muhim vosita bo'lib xizmat qildi.

Keyingi bosqichda taqqoslash usulidan foydalanilib, O'zbekiston tijorat banklarining kredit siyosati rivojlangan davlatlar, xususan AQSh, Yevropa Ittifoqi va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar bank tizimlari bilan solishtirildi. Bu esa ilg'or tajribalarni aniqlash va ularni mahalliy amaliyotga moslashtirish imkonini berdi.

Tadqiqotda statistik yondashuv ham muhim o'rin egalladi. Statistik tahlil orqali Markaziy bank va xalqaro moliyaviy institutlar — Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki va boshqa manbalar tomonidan taqdim etilgan raqamli ko'rsatkichlar asosida kredit portfeli sifati, risk darajasi hamda o'sish sur'atlari baholandi. Ushbu tahlillar asosida muammoli kreditlarning ulushi, kreditlarning tarmoqlar bo'yicha taqsimoti va ular bilan bog'liq xavflar aniqlandi.

Shuningdek, induktiv yondashuv orqali amaliy kuzatuvlar asosida umumlashtirilgan xulosalar ishlab chiqildi. Banklar faoliyatida kuzatilgan holatlar tahlil qilinib, kredit siyosatini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

Bundan tashqari, ekspert baholash usuli yordamida bank tizimi mutaxassislari bilan suhbatlar o'tkazildi, ularning amaliy fikr va qarashlari asosida kredit siyosatining kuchli va zaif jihatlari baholandi.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ma'lumotlari, tijorat banklarining yillik hisobotlari, shuningdek, xalqaro moliyaviy tashkilotlar tomonidan chop etilgan tahliliy hujjatlar va dolzarb ilmiy adabiyotlardan keng foydalanildi. Ushbu metodologik yondashuv kredit siyosatini chuqur o'rganish, muammolarni aniq ko'rsatish va ularni hal qilishga qaratilgan samarali mexanizmlarni ishlab chiqish imkonini berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Tijorat banklarining kredit siyosati bugungi kunda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega bo'lgan dolzarb ilmiy-amaliy mavzular sirasiga kiradi. Shu sababli, ushbu yo'nalishda xalqaro va mahalliy miqyosda ko'plab ilmiy tadqiqotlar, maqolalar, normativ hujjatlar hamda tahliliy hisobotlar e'lon qilingan. Tadqiqotda kredit siyosatining nazariy asoslarini ochib beruvchi hamda amaliy yondashuvlarni tahlil qiluvchi adabiyotlar chuqur o'rganildi.

Avvalo, I.M. Karimov, Sh.E. Xudoyberganov, A.A. Azimovlarning "Bank ishi" nomli darslik va qo'llanmalari tijorat banklari faoliyatining huquqiy asoslari, kredit siyosatining tashkil etilishi, kreditlash mezonlari hamda bank risklarini baholash mexanizmlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qildi.

Xalqaro darajada esa Basel qo'mitasining "Principles for the Management of Credit Risk" (2000) nomli hisobotida kredit risklarini boshqarish bo'yicha asosiy tamoyillar bayon qilingan bo'lib, bu hujjat kredit siyosatini samarali yuritishning universal yondashuvlarini belgilab beradi.

Bu prinsiplar banklarning kredit siyosatini takomillashtirishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Shuningdek, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) kabi moliyaviy institutlarning O'zbekiston bank tizimi bo'yicha tayyorlagan tahliliy hujjatlari kredit siyosatining zamonaviy holati, raqamli kreditlash jarayonlari, kichik biznesni moliyalashtirishda uchraydigan muammolar kabi jihatlarni yoritib bergan.

Mahalliy olimlar, xususan, Q.Yo'ldoshev, B.S. G'ulomov, D.Y. Jo'rayevlarning ilmiy maqola va monografiyalarida tijorat banklarining kredit portfeli sifati, qaytmas kreditlar, kredit siyosatining transformatsiyasi kabi masalalar chuqur tahlil etilgan. Ularning ishlari banklar faoliyatining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda kredit siyosatini takomillashtirishda nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalarda esa raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarayotgan kreditlash modeli, masofaviy bank xizmatlari, kredit scoring tizimining afzalliklari haqida ilmiy fikrlar ilgari surilgan. Ayniqsa, "Bankovskoye delo", "Finance & Development", "IMF Economic Review" jurnallarida e'lon qilingan maqolalar kredit siyosatini xalqaro kontekstdan yondashgan holda tahlil qiladi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, kredit siyosatini takomillashtirish uchun banklarning ichki siyosati, tashqi makroiqtisodiy sharoitlar, texnologik omillar va xalqaro standartlarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, milliy kredit siyosatini rivojlantirishda ilmiy manbalardagi nazariy asoslar va ilg'or xorijiy tajribalarga suyanish zarur hisoblanadi.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklarining kredit siyosati ularning asosiy daromad manbai hisoblanadi. Shu bois, kreditlash faoliyatining samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri bankning moliyaviy barqarorligiga va mijozlar bilan o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlariga bog'liqdir. Tadqiqot davomida O'zbekiston tijorat banklarida mavjud kredit siyosatining amaliy jihatlari, mavjud kamchiliklar hamda takomillashtirish imkoniyatlari o'rganildi.

Avvalo, kredit siyosatini shakllantirishda banklar asosan mijozning to'lov qobiliyatiga, kredit tarixiga va ta'minotiga asoslanadi. Biroq ayrim holatlarda ushbu omillar yuzaki tahlil qilinadi yoki eskicha uslubda amalga oshiriladi. Natijada, ayrim banklarda qaytmas kreditlar ulushi yuqorilgicha qolmoqda. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil holatida ba'zi tijorat banklarida NPL (muammoli kreditlar) darajasi 6–8% oraliqida bo'lgan, bu esa xavfli ko'rsatkich hisoblanadi.

Kredit portfeli tarkibining tahlili shuni ko'rsatdiki, kreditlar ko'proq savdo va qurilish sohasiga ajratilgan, bu esa sektorlar bo'yicha diversifikatsiyaning pastligidan dalolat beradi. Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari, ayniqsa, innovatsion ishlab chiqarish yoki "yashil iqtisodiyot" yo'nalishlari yetarli darajada moliyalashtirilmagan. Bu holat uzoq muddatda banklar uchun katta risk tug'diradi.

Raqamli texnologiyalar kredit siyosatida yangi imkoniyatlar ochmoqda. Ayrim yirik banklar kredit scoring tizimlarini joriy etgan bo'lsa-da, ko'pchilik banklarda bu tizimlar to'liq avtomatlashtirilmagan yoki mavjud IT infratuzilma bilan yetarlicha integratsiyalashmagan.

Masalan, ayrim banklar mijozlarning moliyaviy xatti-harakatlarini baholashda oddiygina Excel jadvalidan foydalanmoqda. Bu esa kredit risklarini aniq baholashda noaniqliklar tugʻdiradi.

2024-yil uchun tijorat banklari kredit portfeli va NPL statistikasi

№	Koʻrsatkichlar	2024-yil yakunlari
1	Jami kreditlar hajmi	533,1 trln soʻm
2	Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar	177,53 trln soʻm
3	- Ipoteka kreditlari	67,73 trln soʻm (+16%)
4	- Mikroaymlar	42,37 trln soʻm (+73%)
5	- Isteʼmol kreditlari	40,72 trln soʻm (−9%)
6	- Taʼlim kreditlari	5,85 trln soʻm (+23%)
7	Yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar	330,21 trln soʻm (+7%)
8	- Tadbirkorlik uchun kreditlar	19,52 trln soʻm (+19%)
9	- Lizing va faktoring	2,76 trln soʻm (+36%)
10	- Mikro kreditlar	17,11 trln soʻm (+224%)
11	Jami muammoli kreditlar (NPL)	21,1 trln soʻm
12	- Davlat banklarida	14,34 trln soʻm
13	- Xususiy banklarda	6,84 trln soʻm
14	- Xalq banki (NPL ulushi)	7,6% → 4,2%
15	- Agrobank (NPL hajmi oʻzgarishi)	+832 mlrd soʻm
16	- Oʻzsanoatqurilishbank (NPL hajmi oʻzgarishi)	+561 mlrd soʻm
17	- Oʻzmilliybank (NPL hajmi oʻzgarishi)	+177 mlrd soʻm
18	- Ipoteka bank (NPL hajmi oʻzgarishi)	+1,84 trln soʻm
19	- Kapitalbank (NPL hajmi oʻzgarishi)	+1,06 trln soʻm

Manba: Markaziy bank yillik hisoboti

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, kichik va oʻrta biznes subʼyektlari kredit olishda eng koʻp byurokratik toʻsiqlarga duch kelmoqda. Talab qilinadigan hujjatlar sonining koʻpligi, uzoq muddatli koʻrib chiqish jarayoni, yuqori taʼminot talablari ushbu toifadagi mijozlarning bank xizmatlariga boʻlgan ishonchini pasaytirmoqda.

Shu bilan birga, ilgʻor xalqaro tajriba tahlili asosida aniqlanishicha, kredit siyosatini takomillashtirish uchun quyidagi yoʻnalishlarda harakat qilish zarur:

- ✓ Kredit risklarini boshqarish tizimlarini raqamli texnologiyalar yordamida modernizatsiya qilish;
- ✓ Kredit portfelini tarmoqlar boʻyicha diversifikatsiyalash;
- ✓ Raqamli scoring tizimlarini toʻliq avtomatlashtirish va yagona kredit reyting bazasini shakllantirish;
- ✓ Mijozlar bilan ishlashda shaffoflik va tezkorlikni oshirish;
- ✓ Kichik biznesni kreditlashda imtiyozli mexanizmlarni kengaytirish.

Yuqoridagilar asosida xulosa qilish mumkinki, O‘zbekiston tijorat banklarining kredit siyosati bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar ijobiy bo‘lsa-da, ularni tubdan takomillashtirish uchun tizimli yondashuv va ilg‘or texnologiyalardan foydalanish zarur. Kredit siyosatining zamonaviy talablarga moslashtirilishi nafaqat banklarning moliyaviy natijalarini yaxshilaydi, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ham oshiradi.

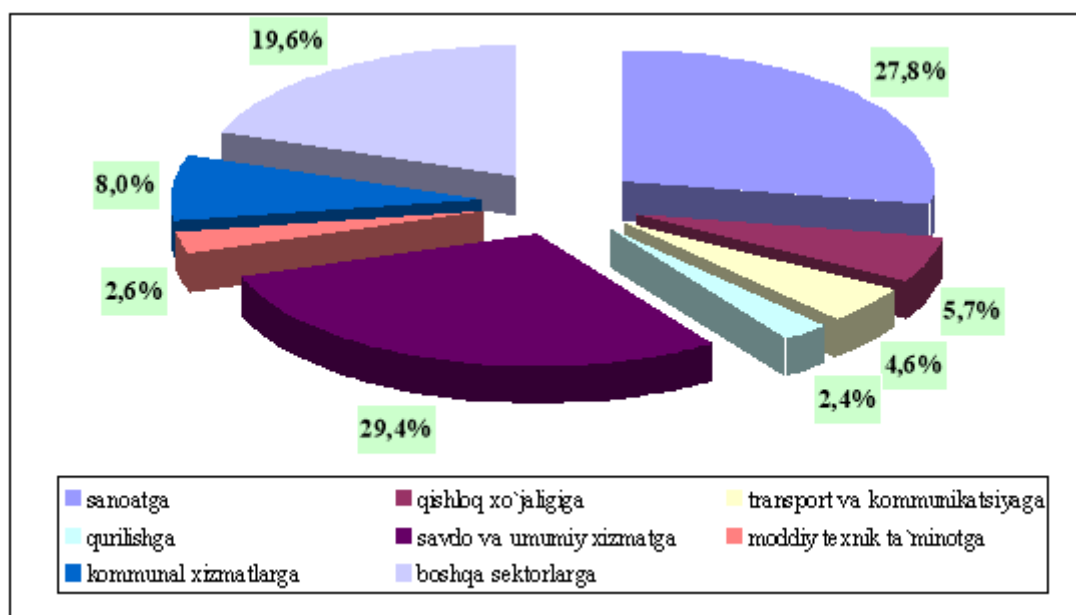
Muhokama

Tijorat banklarining kredit siyosati bugungi global moliyaviy muhitda nafaqat banklar barqarorligi, balki butun iqtisodiyot taraqqiyotining ustun omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Kredit siyosatining har bir elementi – kredit berish mezonlari, qaror qabul qilish mexanizmlari, risklarni baholash va monitoring qilish tizimi – banklar faoliyatida strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkin: O‘zbekiston tijorat banklari kredit siyosatini takomillashtirish borasida muayyan natijalarga erishgan bo‘lsa-da, hali amalga oshirilishi zarur bo‘lgan qator vazifalar mavjud.

Amaldagi kredit siyosatining tahlili shuni ko‘rsatadiki, ayrim banklar kredit risklarini chuqur baholashda an’anaviy va qo‘lda boshqariladigan metodlarga tayanmoqda. Bunday yondashuvlar zamonaviy moliyaviy risklarga qarshi yetarli himoya vositasi bo‘la olmaydi.

Holbuki, rivojlangan davlatlar tajribasida raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt asosidagi kredit scoring tizimlari, real vaqtlil monitoring yondashuvlari keng qo‘llanmoqda.

1-rasm. Tijorat banlarda iqtisodiy sektoridagi muammoli kredit qo‘yilmalari (foizda)

Manba: Markaziy bank yillik hisoboti

Muhokama qilish lozim bo‘lgan yana bir muhim jihat — bu banklar kredit portfellarining tarkibiy holati. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, banklar ko‘pincha daromadli sohalarga – savdo, xizmat ko‘rsatish, qurilish kabi qisqa muddatli foyda keltiruvchi yo‘nalishlarga e’tibor qaratmoqda. Biroq, ishlab chiqarish, ilm-fan, ekologik toza texnologiyalar kabi uzoq muddatli istiqbollarga ega bo‘lgan tarmoqlar kam moliyalashtirilmoqda. Bunday yondashuv makroiqtisodiy barqarorlik va tarmoqlararo muvozanatga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, mijozlarga xizmat ko'rsatish madaniyati, byurokratik to'siqlar, kredit olishdagi murakkab jarayonlar, ayniqsa kichik va o'rta biznes vakillarini norozilikka sabab bo'layotgani e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Bugungi kunda zamon bankdan nafaqat ishonchli kreditor sifatida, balki raqamli, tezkor va moslashuvchan moliyaviy hamkor sifatida chiqishni talab qilmoqda.

Tijorat banklari kredit siyosatida shaffoflik, kreditlar monitoringi, mijozlar ehtiyojini chuqur o'rganish, kredit to'lovlarini moslashtirish kabi omillar e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Chunki zamonaviy kredit siyosati nafaqat kapitalni ajratish haqida, balki moliyaviy inklyuziya, barqaror o'sish va mijoz ishonchini ta'minlash haqida hamdir.

Muhokama natijalariga ko'ra, banklar o'z kredit siyosatida quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratishi zarur:

- ✓ Kredit siyosatini riskga asoslangan yondashuvlar asosida shakllantirish;
- ✓ Diversifikatsiyalangan kredit portfelini yaratish;
- ✓ Kichik va o'rta biznes uchun kredit shartlarini soddalashtirish;
- ✓ Kreditni ajratishdan to monitoringgacha bo'lgan barcha bosqichlarda raqamli texnologiyalarni joriy qilish;
- ✓ Mijozlar bilan ishlashda individual yondashuv, ishonch va axborot asimmetriyasini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish.

Shunday qilib, kredit siyosatini faqat moliyaviy vosita sifatida emas, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ko'ra oladigan yondashuvgina tijorat banklarini yangi bosqichga olib chiqadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarining kredit siyosati moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o'sish va mijozlar ishonchining kafolati sifatida alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston bank tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar va raqamlashtirish jarayonlari kredit siyosatining sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishini talab qilmoqda.

Amaldagi kredit siyosatini tahlil qilish orqali bir qator muammolar aniqlangan: risklarni baholashda zamonaviy uslublarning yetishmasligi, kredit portfelining sohalar bo'yicha diversifikatsiyalashmaganligi, kichik biznes uchun to'siqlarning mavjudligi, scoring tizimlarining cheklanganligi — bularning barchasi kredit siyosatining samaradorligini pasaytiruvchi omillardir.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, kredit siyosatini muvaffaqiyatli yuritish uchun banklar quyidagi ustuvor yo'nalishlarga tayanishi lozim:

- ✓ Kredit risklarini boshqarish bo'yicha zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish;
- ✓ Kredit portfelini muvozanatli shakllantirish va sektoral diversifikatsiyani ta'minlash;
- ✓ Mijozlarni baholashda scoring va big data tizimlaridan keng foydalanish;
- ✓ Kredit berish jarayonini soddalashtirish va tezkorlashtirish;
- ✓ Kichik va o'rta biznes sub'yektlariga nisbatan imtiyozli kredit siyosatini ishlab chiqish.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, tijorat banklarining kredit siyosatini takomillashtirish nafaqat ularning ichki moliyaviy barqarorligini, balki umuman mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, ushbu yo‘nalishda izchil strategik yondashuv, xalqaro standartlar asosidagi boshqaruv va mijozlar bilan ochiq muloqotga asoslangan tizim yaratish lozim.

REFERENCES

1. Karimov I.M., Xudoyberganov Sh.E., Azimov A.A. *Bank ishi*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy sayti — www.cbu.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-yanvardagi PQ-4563-sonli qarori.
4. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for the Management of Credit Risk*. — Bank for International Settlements, 2020.
5. Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF). *Uzbekistan: Financial System Stability Assessment*. — 2023.
6. Jahon banki. *Access to Finance in Emerging Economies: Uzbekistan Country Report*. — 2022.
7. G‘ulomov B.S., Yo‘ldoshev Q.X. *Pul-kredit siyosati va bank ishi asoslari*. — Toshkent: Ilm Ziyo, 2021.
8. Azizov B.X. *Tijorat banklarining investitsion faoliyati*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
9. European Banking Authority (EBA). *Credit Risk Mitigation Guidelines*. — Brussels, 2022.
10. IMF Working Paper: *Digital Lending and Credit Risk Management in Developing Countries*. — 2023.
11. Komilova D.K. *Kredit siyosatini takomillashtirishda banklar faoliyati*. // Iqtisodiyot va innovatsiyalar. — 2023, №1.
12. Mirzayev A.J. *O‘zbekiston bank tizimining raqamli transformatsiyasi*. // Bank va Bozor. — 2024, №4.
13. Fitch Ratings. *Uzbekistan Banking Sector Review*. — 2024-yil III chorak.
14. Xudayberganov N.M. *Risklarni boshqarish tizimi va bank nazorati*. — Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2022.
15. Finance & Development Journal. *Credit Policy in Post-Pandemic Recovery: Lessons from Asia*. — Washington D.C., 2023.